

Iskustvo seljačkog društva. Poruka modernom društvu

Ivan Cifrić

Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
e-mail: icifric@ffzg.hr

SAŽETAK Cilj je rada ukazati na neka pozitivna iskustva seljačkog društva za suvremeno društvo i ekonomiju.

Autor polazi od teze da se suvremeno industrijsko (moderno) društvo nalazi u socijalnoekološkoj krizi i da uporno traži izlaz iz te krize, ali ga ne nalazi, već postupno klizi prema još dubljoj. Socijalnoekološka kriza dugoročna je i trajna kriza modernog društva (novo „društveno prirodno stanje“) koja se negativno odražava i na njegov prirodni i kulturni okoliš, tj. na ostala predmoderna društva (seljačka društva) što smanjuje opcije i ograničava globalne razvojne perspektive. Moderno društvo „pati“ od sindroma pogrešnog socijalnoekološkog metabolizma primjerenog liberalnom kapitalizmu. Postavlja se pitanje može li to društvo posegnuti za nekim provjerenim iskustvima održivosti seljačkog društva kao poticajima za pronalaženje novih rješenja. Autor pozitivno odgovara na ovo pitanje.

Najprije navodi neka obilježja seljačkog i industrijskog (modernog) društva te ukazuje na tri pozitivna i provjerena iskustva seljačkog društva za koje drži da bi mogli biti poticaj modernom društvu u stvaranju dugoročnog koncepta održivog razvoja, i to ne samo u poljoprivredi i ruralnim prostorima nego cjelini društva. To su: (1) postignuta ravnoteža čovjeka (društva) i prirode, (2) dvostruka solidarnost - s prirodom i među članovima društva i naročito (3) shvaćanje ruralnog metabolizma.

Ključne riječi: industrijsko društvo, održivi razvoj, okoliš, ruralni metabolizam, seljačko društvo.

1. Uvodno

U prošlosti su u literaturi selo i grad dvojako prikazivani. S jedne strane „idealizirani“ su, a s druge „sotonizirani“, ovisno o epohi ili pak autoru. Izdvajana su njihova pozitivna i negativna obilježja i ukazivalo na njih kao na tipološko obilježje: selo kao zaostalo i prljavo, a grad kao napredan i čist ili pak selo kao idealni ladanjski vrt bezbrižnosti, a grad kao prostor teškog rada i poroka. Istina je da oba tipa socijalne organizacije (rada i življenja) u sebi kriju sva ta obilježja, ovisno o tome što

je cilj prikazati i u kakvom svjetlu. Umjesto idealiziranja ili sotoniziranja života u ovim naseljima, danas bismo mogli reći da je nastupilo razdoblje otrjeznjavanja od jednostranosti i ukazivanja na jedan od glavnih problema budućnosti a to je njihov odnos na različitim razinama. Cilj je rada ukazati na dugoročnu neodrživost postojećih tendencija rasta bogatstva urbanih i industrijskih centara nasuprot siromaštvu sela i potaći rasprave o mogućnostima rješenja ovog povijesnog procesa socijalno-ekološkog dualiziranja u cilju primjerenog koncipiranja raznolikog (sociokulturnog) života čovječanstva.

Henri Mendras u knjizi *Seljačka društva* (1986./1976.) u zaključnom poglavlju pod naslovom *Kakva je budućnost seljaka?* konstatirao je da su seljačka društva pokazala iznenađujuću *vitalnost* i *trajnost* te da se industrijsko društvo „okreće protiv seljaštva iz kojeg je proizašlo“, misleći uglavnom na Europu, te je postavio pitanje perspektive seljaštva na drugim kontinentima - dakle pitanje opstanka seljaštva u globalnim razmjerima. Takvo se pitanje može postaviti i za naše društvo imajući svakako na umu da su se u selu dogodile značajne promjene, naročito tijekom druge polovice 20. stoljeća. Naime, pitanje je postoje li još seljaštvo i neka obilježja seljačkog društva i kulture. Na to pitanje možemo pozitivno odgovoriti, ali dijelom i negativno. Pozitivno u smislu da se u ruralnim sredinama (negdje više, negdje manje) zadržala tradicija u načinu rada i života. Negativno u smislu da na selu više ne dominira tradicija već moderne strukture i inovativnost. U oba slučaja nemamo dovoljno aktualnih relevantnih empirijskih istraživanja koja bi potvrdila naše odgovore na razini cijeloga društva, pa to ostaje kao zadatak različitih znanosti a među njima i sociologiji sela.

Polazimo od činjenice da su promjene u seljaštvu (poglavito u drugoj polovici 20. stoljeća) posljedica promjena socioekonomskog i kulturnog konteksta u kojemu su se seljačka društva stoljećima održavala i reproducirala. Pod kulturnim promjenama mislimo na promjene u svim trima aspektima kulture: materijalnom, socijalnom i duhovnom (Gavazzi, 1991.) koji su se našli u dubokim promjenama prodorom kapitalizma u selo i poljoprivredu i razvojem modernog društva. U današnje vrijeme pod utjecajem suvremenih znanosti i tehnologija te su promjene, a naročito one u ekonomiji, nastavljene u ruralnim prostorima širom svijeta - negdje intenzivnije, negdje sporije, a u Europi su uglavnom dovršene ili su u završnoj fazi u ruralnim oazama. Svugdje pak znače potiskivanje seljaštva kao društvene skupine proizvođača iz nacionalne ekonomije i njegovo unutarnje mijenjanje - promjene socijalne strukture seljačkog društva i sustava vrijednosti.

Promjene su poticaj za upit ima li i kakvu važnost seljačko društvo za suvremenost, odnosno da se upitamo o doprinosu i porukama, štoviše povijesnim poukama seljačkog društva modernom društvu.¹ Nismo skloni mišljenju da su seljaštvo i seljačko društvo bili tek prolazna povijesna socijalna kategorija koja je završila svoju „vremenitost“ (Heidegger) i nestaje s povijesne scene, nego da su ostavili tragove, pa se iz

¹ Termin „seljačko društvo« koristimo kao opći pojam za sva seljačka društva, imajući na umu njihovu raznolikost na različitim prostorima, ali i neka bitna zajednička obilježja. Ista napomena odnosi se i na moderno društvo.

iskustva seljačkog društva mogu ekstrahirati neke teorijske a onda i praktične konsekvence za suvremenost. To znači da u današnjoj interpretaciji seljačkog društava i njegova značaja za moderno društvo vidimo povijesno značenje, štoviše aktualno povijesno značenje iz kojega možemo crpiti neke pouke za budućnost.

Naime, u društvu ne nastaju neke nove strukture ili novo društvo bez da na njih ne utječu stare strukture, odnosno prijašnje društvo. Kao primjer u našem društvu može se spomenuti cjelokupno tranzicijsko razdoblje koje označava promjenu jednoga političkog i ekonomskog sustava u drugi (Cifrić, 1998.:50-52). U nekim vremenima i promjenama utjecaj je starih struktura veći, a u drugim manji pa su i promjene manje ili veće. To se odnosi i na strukturu društvenih vrijednosti. Tako je na suvremene promjene u selu i agrarnoj strukturi od 1990-ih godina utjecala tadašnja agrarna struktura sitnog posjeda, ali i tradicija u strukturi ruralne svijesti.

2. Obilježja seljačkog društva

O seljaštvu su u svijetu kao i kod nas napisani brojni znanstveni radovi. O tome za naše društvo svjedoči bogata bibliografija radova (Milinković, 2000.).

U literaturi se seljaštvo (seljačko društvo) različito shvaćalo: kao *kultura* - Dobrowolski, K.; Ortiz, S.; Redfield, R., kao *ekonomija* - Dumont, R.; Kerblay, B., Galeski, B.; Preobražensky, E., kao *klasa* - Marx, K.; Wolf, E. (Shanin, 1971.) itd.

Selo, odnosno seljačko društvo *svijet je za sebe*. Tako, primjerice, Henri Mendras na temelju francuskih spoznaja piše: „Nekad su selo ili skupina selā značili svijet koji je bio dovoljno brojna i dovoljno raznorodna pa je mogao biti sam sebi dostatan i živjeti u relativnoj ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj autarkiji. Svaka je seljačka porodica proizvodila od svega pomalo i time zadovoljavala svoje osnovne potrebe; zanatlije su proizvodili dodatne predmete za čiju je izradu bila nužna stanovita specijalizacija. Redovito je muškarac sebi birao ženu samo u najbližem susjedstvu. Prema tome čitav je život bio ograničen okvirima sela ili „kraja“. Svatko je razvijao svoju vlastitu civilizaciju koja se neznatno razlikovala od civilizacije njegovih susjeda“ (Mendras, 1966.:335).

Seljaštvo je proizvelo specifičan tip kulture koji se u odnosu na urbanu (kulturu grada) naziva seljačka, odnosno ruralna kultura - mala parcijalna kultura (*part time culture*), a seljačko društvo parcijalno društvo (Kroeber, *Anthropology*, 1948.). Prema R. Redfieldu seljačko društvo i seljačka kultura imaju u sebi nečega generičkog (Redfield, 1953.:20, 25). Našu seljačku kulturu A. Radić naziva „kultura srca“.

U literaturi se navode i neka specifična socijalno-psihološka obilježja seljaštva kao što su: izdržljivost i vitalnost (*endurance and vitality*), tradicionalizam (*traditionalism*), familjarizam (*familism*), impersonalnost (*impersonality*), tromost, upornost, izdržljivost (*stolidity*), kratkoročnost (*frugality*), obiteljski interes (*family interests*), doprinos umjetnosti (*contribution to arts*), iskrenost (*sincerity*), imaginacija (*imagination*), čovjek tri četvrtine snage (*three-quarters power*), miroljubivost (*free-*

dom), pun mladosti (*youthfulness of the peasantry*), pobožnost (*piety*), seljakov bog (*farmer's good*), ograničen mentalni vidik (*narrow mental horizons*), položaj žene (*woman's position*), moralnost (*morals*) (Sorokin, P. A. / Zimmerman, C. C. / Galpin, C. J., 1965.:343-349).

Seljačko je društvo stabilno, sporo promjenjivo društvo malih zajednica (sela) koje se reproducira iz samoga sebe i samo je sebi dovoljno za tu reprodukciju. Ono živi kao organizam u okružujućoj prirodi koju dijelom prilagođava za svoje potrebe. To je omogućavao nepromjenjiv sustav vrijednosti, solidarnost i (ruralni) socijalni metabolizam. Povremenu nestabilnost unosile su velike (višegodišnje) suše ili poplave, epidemije i ratovi ili socijalne, ekonomske i političke promjene kao što su prijelaz iz naturalne u novčanu privredu, ukidanje feudalizma i prodor kapitalizma u selo i poljoprivredu, raspad porodičnih zadruga te posljedice promjena izazvane agrarnim reformama. Ipak, zatvorenost i samodovoljnost seljačkog posjeda omogućavala mu je obnavljanje i opstanak.

3. Obilježja krize modernog društva

Osim naziva „moderno društvo“, koje se najčešće rabi u literaturi, a podrazumijeva da uglavnom znademo na što se odnosi, postoje brojni nazivi za to društvo kojima se ističe neko njegovo bitno obilježje (Pongs, 1999.; 2000.).² Kriza se odnosi općenito na različita obilježja industrijskog društva i „industrijalizam“. Industrijalizam označava identičan odnos industrijskog društva i njegove ekonomije prema prirodnim resursima, bez obzira na političku organizaciju i ideologiju (kapitalizam, socijalizam). Oba su društva industrijska i nedvojbeno maksimalno iskorištavaju prirodne resurse izazivajući za njih nerješive ekološke posljedice.

O tome se od 70-ih godina mnogo pisalo i izvodili su se različiti koncepti. To se događalo nakon spoznaje o nastanku socijalne i ekološke krize. Da nije ustanovljene socijalne posljedice u industrijskom društvu, ne bi se govorilo ni o ekološkim posljedicama. Oba su aspekta kasnije utjecala na jedinstveno razumijevanje razvojnih problema u smislu nastanka socijalnoekološke krize. Ponajprije je nastao kritički odnos prema kvantitativnom rastu i zahtjev za ograničavanjem rasta, odnosno ideja *nultog rasta*. To je posebice istaknuto u trima studijama u kojima se zaključuje da je moderno društvo prešlo granice eksploatacije prirodnih resursa, ali da ima još nade za popravljavanje razvojnog koncepta (Meadows, D. et al, 1973.; Meadows D. et al, 1992., Meadows D. et al, 2004.). Pored toga govorilo se o *organskom rastu* (Mesarović/Pestel, 1977.), *kvalitativnom rastu* (Mayer, 1984.) itd.

Svi su ti koncepti ukazivali na razvojnu krizu modernog društva i pojedine aspekte krize (kriza sustava vrijednosti, energetska, ekološka, kriza suradnje itd.) koja za-

² Nastali su nazivi kao, primjerice, društvo rizika (U. Beck), multiopcionalo društvo (Peter Gross), postindustrijsko društvo (D. Bell), društvo doživljaja (G. Schulze), društvo medija (N. Postmann), fleksibilno društvo (R. Sennett), društvo odgovornosti (A. Etzioni), multikulturalno društvo (C. Leggewie) itd.

htijeva nova, drugačija rješenja. Redovito se pojavljuju kratkoročne (naročito ekonomske i financijske) krize, ali je nastala i *socijalnoekološka kriza* kao dugoročna i trajna kriza „društvenog prirodnog odnosa“ (Görg, Ch. 1999.) koja uspostavlja novo „društveno prirodno stanje“. Nastalo je novo stanje odnosa čovjeka prema prirodi koje ima objektivni, mjerljivi aspekt i subjektivni, tj. povezan s čovjekovim moralnim djelovanjem i zahtijeva drugačija rješenja izlaska nego što su postojeće tendencije industrijskog društva (liberalnog kapitalizma).

Dosada su pokušaji u rješavanju kratkoročnih kriza (ekonomskim, financijskim, političkim itd. mjerama) uspijevali krpiti nastale rupe, ali su u rješavanju socijalnoekološke krize kao „dugoročne krize“ bili i jesu neuspješni, uključujući i napore svjetske organizacije UN. Sadašnje stanje kriza u modernom društvu može se označiti kao *boiling-frog-syndrome* - sindrom žabe (Lang, 2011.; Cifrić, 2012.:41). Taj fenomen ukazuje na sporost rješavanja nekih dugoročnih problema (npr. klimatske promjene) a brzo rješavanje kratkoročnih problema (financijske krize). Iz vrele vode žaba nastoji brzo iskočiti, a u zagrijavajućoj se prilagođava temperaturi vode do određenog stupnja izdržljivosti. Oba slučaja završavaju smrću. Tako je u budućnosti krajnji ishod postojeće tendencije poguban za čovjeka.

Najkraće rečeno, sustav liberalnog kapitalizma koji je kvantitativnim eksponencijalnim rastom potrošnje prirodnih resursa i potrošnje dobara doveo i dalje vodi moderno društvo i globalnu ekonomiju (a time i sva druga društva) u krizu nije učinkovit u rješavanju vlastite socijalne i ekološke posljedice. O tome nema dvojbe. Rješenja se traže u sklopu postojećih ograničenja mišljenja i ideje linearnosti razvoja. Suvremeno (post)moderno društvo ne može a njegovi ključni akteri vjerojatno i ne žele pronaći novi globalni razvojni pravac.

Radi elaboracije naše osnovne teze da seljačko društvo u sebi nosi važne elemente održivosti kao pouke za sadašnjost i budućnost (post)modernog društva, navest ćemo neka iskustva i obilježja seljačkog društva.

4. Iskustvo seljačkog društva

Suprotno od povijesti modernog (industrijskog) društva, seljačko društvo (poglavito u Europi, pa i u nas) ima u svojoj dugotrajnoj povijesti drugačiju misao vodilju i praksu. Naravno ona se promijenila i danas se mijenja toliko koliko i samo seljačko društvo ili njegovi „ostaci“ unutar modernih društava ili na njihovoj periferiji.

Da bismo izdvojili neke moguće pouke seljačkog društva, ponajprije iskustava naše seljačke tradicije, potrebno je navesti bar neka njegova obilježja.

Stipe Šuvar ih naziva „determinantama,“ a to su: 1. zemlja i vlasništvo, 2. interakcija i iskustvo, 3. rad i okolina, 4. naselje i susjedstvo, 5. homogenost i stabilnost te 6. obiteljske veze i solidarnost (Šuvar, 1988.:68-78). O svakoj od njih može se napisati knjiga ili posebno poglavlje u knjizi.

Iz ovih nekoliko navoda o obilježjima seljačkog društva vidljivo je sljedeće:

1. da se radi o društvu koje je razvilo svoju unutarnju smislenost opstanka kao racionalnu seljačku filozofiju stvaranjem mehanizama vlastitih mogućnosti u odnosu na dane okolnosti u okružujućoj prirodi. Ono je usmjereno na sebe kao na dio šireg sustava - prirode. Ta dva sustava, društveni i prirodni, nastoje se održati na mikro razini a time i na globalnoj razini u *ravnoteži*.
2. da se radi o društvu koje je svoj život reguliralo ne samo materijalnim mogućnostima nego i *dubovnim* horizontima. Seljačkom ekonomijom ne upravlja samo ekonomija kao praksa nego i njezina duhovna osnova u kojoj su tradicija i religija imale ključnu ulogu. Religija je «propisivala» temeljne odnose čovjeka i prirode. Na taj je način seljačko društvo uspostavilo tradiciju. Napredak toga društva sastojao se u očuvanju tradicije (sustava vrijednosti).
3. da se radi o društvu koje održava dugoročnu vlastitu perspektivu ne težeći većim promjenama nego opstanku i *održivosti*. U tome su se orijentirali na cikličnost u materijalnoj proizvodnji i životu. Ciklus materijalne proizvodnje istodobno je pratio ciklus kulturne (duhovne) proizvodnje (Salas, 1992.).

Pitanje je što se može uzeti kao danas aktualna pouka i poruka iz toga društva za suvremeno moderno društvo koje se nalazi u socijalnoekološkoj krizi.

Navest ćemo tri takve poruke i pouke za koje smatramo da su relevantne barem za teorijsku raspravu. Načelno govoreći riječ je o (1) uvjetima rada i života, (2) sustavu vrijednosti i (3) održivosti. Drugačije rečeno: (1) socijalni metabolizam, tj. odnos prema okolišu (prirodi) u kojemu su radili živjeli stanovnici nekoga sela, (2) solidarnost, tj. odnos društva prema samom sebi - unutarnja seoska dinamika (solidarnost s prirodom i ljudima) i (3) odnos prema radu i životu kao cjelini (kriterij održivosti/holistički kriterij), koncept ekonomije. Glede toga iznosimo tri teze, odnosno tri aspekta naše teze o pozitivnom iskustvu seljačkog društva.

1) Shvaćanje ekonomije

U seljačkom društvu ekonomija je shvaćena kao dio ekonomije prirode. Ekonomski sustav podložan je prirodnom sustavu. Ekonomizirati se može samo u njezinim granicama. Prirodna je granica i ekonomska granica društva. To je poruka onim ekonomistima koji shvaćaju odnos prirode i ekonomije tako da je prirodni sustav dio ekonomskog sustava a ne obrnuto.

Na takav odnos ukazali su neki autori «čikaške škole», posebice R. E. Park (1952/1936) tezom o humano-ekološkoj piramidi po kojoj je osnova ekološki poredak, a zatim se sužava pa ga slijede ekonomski, politički i moralni poredak (Glaeser Teherani-Krönner, 1992.:27). Znatno kasnije ta se ideja razvija u konceptu ekološke ekonomije (*ecological economic*) kao kritika liberalnog modela (Common/Stagl, 2006.). Nekim suvremenim ekonomistima postalo je jasno da nisu dovoljni rad i kapital nego je potrebna i prirodna supstanca. Prirodni resursi dugoročno postaju ključna vrijednost. Ne živimo od kamata (produktivnog okoliša) nego, nažalost, od kapitala (prirodne supstancije). Ekonomski sustav dio je globalnog ekosustava i ne može mu biti nadređen kao što je to danas.

Područja rada, radnog i slobodnog vremena međusobno su isprepletana u podijeljenim ulogama u seljačkoj obitelji. U toj ekonomiji ima posla za svakoga i svaku dob, a nema nezaposlenih. Svi su korisni na gospodarstvu i u domaćinstvu i svatko (mladi i stari) se osjeća korisnim. Ritam rada podređen je fizičkim snagama i prirodnim uvjetima. Po lošem se vremenu ne ide u polje, odmara se po potrebi, a ne u planiranim i satom određenim stankama.

Smisao je rada preživljavanje i trajno življenje generacija na posjedu. Ne živi se da bi se radilo, nego se radi da bi se živjelo.

2) Solidarnost u zajednici i s prirodom

Selo je uspostavilo stabilan sustav vrednota i čuvalo ga u obliku različitih tradicija i običaja. Postoji izričeka: „Bolje da propadne selo nego običaji“. U ovom slučaju običajnost se odnosi na sve one postupke čovjekova djelovanja koji utječu na okoliš i prirodu u cjelini. Ovdje pod solidarnošću više mislimo na povijesni tip teritorijalne organizacije - na selo, a manje na konkretnu stvarnost, koja se mijenja i o kojoj nemamo dovoljno empirijski saznanja za argumentirane zaključke. Vrednote se u selu (ruralnoj kulturi) ne mijenjaju desetljećima i stoljećima. Na njih je utjecao religijski sustav vjerovanja i tradicionalni ethos.³ Nastali su oblici solidarnosti u dvojakom smislu: (1) solidarnost *među stanovnicima* unutar seoske zajednice i (2) solidarnost seoske zajednice *prema prirodi* (okolišu) u prostoru na kojemu žive.

Ruralna zajednica razvila je solidarnost prema prirodi, bez da je odnos pojedinca i kolektiva nazivala solidarnost. O tome svjedoče veoma raznolike prakse ruralnog društva. Navest ćemo samo neke.⁴

Pri sječi drva biraju se neproduktivna stabla, suha, štedi se na potrošnji energije (drva). U proizvodnji nema kemijskih aditiva. Od požara se štiti sebe i susjeda oranjem nekoliko brazda oko strništa. Čiste se kanali u polju i šumski putovi. Snaga zemlje štedjela se «tropoljnim sustavom», organskom gnojidbom itd.

Selo je razvilo mehanizme susjedske pomoći i samopomoći, što je bilo vidljivo u kolektivnim radovima (mobama). Gubitke u nesrećama (uginuće krave ili konja) seoski je kolektiv solidarno nadoknađivao ili pomagao.

Danas u modernom društvu obje su se solidarnosti izmijenile, a može se postaviti teza da su znatno smanjene. Kao ključni argumenti mogu se navesti dvije skupine promjena koje tvore jedinstven proces. Riječ je o procesu *modernizacije*: s jedne

³ Istraživanjem 2010. godine utvrđeno je da je 61,1% slavonske i 47,2% hrvatske populacije „religiozno u skladu s crkvenim učenjem“ i da je 35,8% slavonske i 41,6% hrvatske populacije „religiozno na svoj način“ što znači da su Slavonci religiozniji (96,9%) od ukupne populacije (88,8%).

⁴ O tome je autor opširnije pisao u knjizi *Ruralni razvoj i modernizacija. Prilozi istraživanju ruralnog identiteta* (Biblioteka Znanost i društvo, knjiga 6, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2003.) u odjeljcima 2, 3 i 4 (str. 184-259.).

strane ruralnog (seoskog) društva, a s druge modernizacije u poljoprivredi. U nas ne postoje empirijska istraživanja koja bi sasvim konkretno (studijima slučaja) odgovorila na pitanje što se to sve i kako moderniziralo u objema solidarnostima. Svakako tu ulazi porast individualizacije pojedinca i obitelji i manja ovisnost o susjedu. Smanjenje susjedske (lokalne) komunikacije ne djeluje poticajno na poznavanje prilika u širem susjedstvu. U odnosu prema okolišu i prirodi važan je razlog «pritisak» da se proizvede što više, a to znači i primjenu potrebnih agrotehničkih mjera koje ne idu u prilog održanju razine zaštite okoliša.

Solidarnost prema prirodi na razini društva izražava se najviše kao briga o zaštiti prirode. Od koga? Najčešće se subjekt zagađivanja ne definira. Međutim može se reći da je riječ o čovjekovu neprimjerenom djelovanju u okolišu i prirodi, pa je to zaštita zapravo čovjeka od njega samoga. Mogli bismo generalno reći da na razini čovječanstva danas nije glavni cilj zaštititi prirodu, nego zaštititi čovjeka od njega samoga. Tu leži glavni problem suvremenog antropološkog diskursa o zaštiti prirode i okoliša. Solidarnost prema prirodi više je deklarativna nego stvarna. Jer ako se uzmu stvarni zaštitni mehanizmi na raznim poljima, napori nacionalne i internacionalne zajednice, znanstvene konferencije, strategije zaštite itd., teško je odoljeti zaključku da se stanje ne mijenja nabolje. Solidarnost unutar zajednice (društva) sve više se institucionalizira i tehnički posreduje. Moderno društvo legitimiralo je neke oblike otuđivanja kao što su odnosi u susjedstvu, „izolacija“ u obitelji, međugeneracijska nepremostivost (jaz). Socijalna mobilnost i stratifikacija dinamičnije su, a razlike bogatih i siromašnih na nacionalnim razinama (kao i globalnoj razini) sve su veće unutar ruralnih sredina kao i u odnosu prema urbanim sredinama.

Općenito se može postaviti pitanje tendencija opsega i granica tih razlika. Vode li one novoj diferencijaciji u selu s malobrojnim bogatim slojem „poduzetnika“ i ostatku siromašnih, nerijetko socijalnih slučajeva?⁵

Podaci empirijskog istraživanja i bez većeg komentara pokazuju što ispitanici misle o ostvarivanju nekih vrijednosti.⁶ Na pitanje „Koliko se ostvaruju sljedeće vrijednosti u Hrvatskoj?“ dobili smo ovakvu strukturu odgovora (u %):

Tablica 1.
Percepcija ostvarivanja vrednota u Hrvatskoj (2010.)

VRIJEDNOSTI	Ne poštuju se (1+2)		Poštuju i ne poštuju (3)		Poštuju se (4+5)	
	Ukupno	Selo	Ukupno	Selo	Ukupno	Selo
Čovječnost	39,4	37,2	39,7	40,5	20,9	22,3
Uzajamnost	35,6	15,5	42,5	42,3	21,6	41,9

⁵ Da podsjetimo: od 1960-ih godina u nas su formirana četiri socio-profesionalna sloja na selu: poljoprivredno, mješovito, nepoljoprivredno i staračko (uzdržavano) stanovništvo, odnosno domaćinstvo.

⁶ O rezultatima istraživanja opširnije vidi u autorovu članku. „Vrednote svjetskog ethosa u Hrvatskoj“ (*Socijalna ekologija*, 20 (2) 2011.:177-205.).

Poštovanje života	28,9	35,6	38,3	35,4	32,8	28,8
Solidarnost	35,7	43,1	35,6	38,4	28,6	17,6
Pravednost	56,9	55,8	29,3	30,1	13,7	14,1
Tolerancija	40,6	39,7	38,2	41,1	21,2	19,0
Istinoljubivost	42,2	32,3	40,9	41,9	16,0	25,6
Ravnopravnost	40,1	39,7	40,9	37,6	18,8	22,7
Partnerstvo	14,0	23,7	47,3	37,0	38,5	39,3

N selo=489; N ukupno=1008. Selo je definirano kao naselje do 10.000 stanovnika.

Iz stupaca 2, 4 i 6 vidljiva je slika sustava vrijednosti pa i morala u Hrvatskoj (ukupni uzorak), a iz stupaca 2, 5 i 7 vrijednosti u selu. Frekvencije (postoci) pokazuju da (a) znatno veći postotak ispitanika u selu nego u gradu smatra da se ne poštuju vrijednosti *solidarnost* (43,1%) i *partnerstvo* muškarca i žene (23%); da (b) znatno veći postotak ispitanika sela nego grada smatra da se vrijednosti *uzajamnost* (41,9%) i *istinoljubivost* (25,6%) „poštuju“ (4+5).

Dva smo zaključka izveli iz analize istraživanja (t-test; $p > 0,05$):

1. Statističkom obradom usporedili smo ispitanike sela (N=489) i grada (N=519) i ustanovili da između njih postoje statistički značajne razlike. Stanovnici sela smatraju da se statistički značajno ($p=0,019$) više poštuju vrijednost *uzajamnosti* ($M=1,04$; $sd=0,78$) u odnosu na stanovnike grada ($M=1,83$; $sd=0,72$) i *poštivanje života* ($M=2,16$; $sd=0,78$) u odnosu na stanovnike grada ($M=1,96$; $sd=0,78$).
2. Na ostalim vrijednostima nisu utvrđene statistički značajne razlike. To ukazuje da su vrijednosti u selu i gradu veoma slične. Sličnosti u percepciji vrijednosti vjerojatno su najviše pridonijeli medijski utjecaji kao mehanizmi modernizacijskih procesa (urbanizacije sela).

3) Socijalnoekološki metabolizam

U odnosu prema prirodi u seljačkom društvu nastao je specifičan tip socijalnog metabolizma - ruralni metabolizam koji je sličan onom prirodnom ekološkom metabolizmu. On se temelji na socijalnoekološkom sustavu⁷ i održivosti, a ideja održivosti prisutna je u svim kulturama. „Ona je naše najranije, naše primordijalno kulturno nasljeđe“ (Grober, 2012.:15).

U prirodi postoji biološki (ekološki) metabolizam, kao i u svakom čovjeku, što znači prirodnu izmjenu materijala: unošenje hrane i odbacivanje viška neperadenih (iskorištenih) tvari.

Sličan proces postoji i u društvu. U povijesti svako društvo ima svoj socijalnoekološki metabolizam (Fischer-Kowalski, 2000.). Seljačka društva razvila su stabilan

⁷ Socijalnoekološki sustav definira se kao kompleks, prilagodljiv sustav bio-fizikalna jedinica i njoj pridruženih socijalnih aktera i institucija (Glaser/Kreuse/Ratter/ Welp, 2012.).

socijalni metabolizam - bazični metabolizam bez većih posljedica za okoliš. To je korištenje (unošenje) materijala, energije i živoga rada u selo (društvo), korištenje za hranu (ljudi i stoke), izgradnju nastambi itd., a suvišak prerađene hrane i neupotrijebljenog materijala odbacivao se (odlagao) na đubrište, deponij odakle se potom koristio za gnojidbu polja. To je kružni (cirkularni) metabolizam (Lee, 2007.), sličan onom prirodnom. Tako je socijalni metabolizam u selu služio kao izvor gnojiva u polju za nove kulture. Radilo se o organskom materijalu koji priroda može jednostavno preraditi bez posljedica. Nije bilo viška materijala (otpada) koji je trebalo posebno zbrinjavati. Okoliš i priroda bili su dvostruko zaštićeni: (1) zaštićeni od prekomjernog trošenja, jer nije postojala aspiracija stalnog povećanja potrošnje i (2) zaštićeni od štetnog otpada.

Postoji i urbani metabolizam ili *metabolizam grada* (Hamm, 1998.), *industrijski metabolizam* (Ayres/Simonis, 1993.; Durney, 1997.), a govori se i o *biosfernom metabolizmu* (McMenamin, 2000.).

Seljačko je društvo pokazalo (1) da se putem ruralnog metabolizma može i treba održati dugoročna stabilnost između socijalnog i prirodnog sustava, (2) da je značajnije funkcioniranje cijeloga sustava od funkcioniranja njegovih dijelova, (3) da su promjene u društvu i okolišu sporije, ali su zato manje rizične za oba sustava, (4) a ideja ravnoteže sustava regulirana je lokalnim *ethosom* (tradicijom) i religijom kao svijest o uzajamnoj neraskidivoj vezi čovjeka (zajednice) i prirode (okoliša).

Industrijsko društvo stvorilo je sasvim drugačiji tip metabolizma. Rabi organske i neorganske materijale (nafta, plastika, kemikalije...). Društvo (grad) ih ne iskoristi nego odbacuje u prirodu ili posebna odlagališta pa nastaje problem zagađenja i otpada te posebna skrb kao organizirano rješavanje otpada: dijelom kao sirovina, a ostatak posebnim zbrinjavanjem. Za seljačko društvo kaže se da je tradicijsko i politički konzervativno. Sa stajališta ruralnog metabolizma ova obilježja imaju pozitivna značenja u vrednovanju seljačkog društva. Za industrijsko društvo karakteristično je (1) dugotrajno povećanje potrošnje prirodnih resursa i (2) stalno povećanje akumulacije otpada u prirodi. To znači da je priroda (okoliš) dvostruko opterećena: smanjenjem postojećih resursa i povećanjem zagađenosti. Prisutna je neravnoteža sustava i tehničko-pravno reguliranje i posredovanje ekonomije. Za njega važi svijest o neraskidivoj vezi između čovjeka i tehnike.

Dosad nije pronađen učinkovit mehanizam ni koncept rješavanja (urbanog, industrijskog) socijalnoekološkog metabolizma u praksi modernih društava. To znači da ne postoji koncept cjelovitosti i cirkularnosti između društva (čovjeka) i prirode (okoliša), a time ni učinkovit način rješavanja otpada i štednje prirodnih resursa. Danas postoji ponuda koncepta održivog razvoja, ali se on ne realizira. Držimo da je to ključni problem industrijskog (modernog) društva koji prolongira socijalnoekološku krizu i čini je dugotrajnom.

5. Sociologija sela pred novim izazovom

Čime i kako sociologija sela (naravno, i srodne discipline) može pridonijeti afirmaciji pozitivnih iskustava seljačkog društva u ruralnom razvoju? Pitanje je složenije i zahtijeva posebnu raspravu o stanju ove sociološke discipline. No u ovoj prilici najkraće možemo konstatirati sljedeće.

Sociologija sela u nas ima dugu tradiciju (od njenih preteča: B. Bogišić, A. Radić, R. Bičanić itd.) koja je u empirijskom pogledu doživjela svoj „vrhunac“ krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošloga stoljeća.⁸ U to je vrijeme nestalo većih istraživanja u sociologiji sela, pa je i sama sociologija sela kao disciplina reducirana na korištenje postojećega materijala (a koji nije malen) i postignutih spoznaja. Danas joj prijete ne samo empirijska insuficijentnost nego i nastavna redukcija. To svakako nije kraj sociologije sela u Hrvatskoj. Manjih istraživanja bit će vjerojatno i nadalje, ali istraživanja koja bi mogla odgovoriti na cjelovito stanje sela i ruralne kulture nisu na vidiku. To, izgleda, ne zanima ni hrvatsku državu ni znanstvene institucije koje u ovim uvjetima teško mogu pokrenuti veći projekt.

Problem sela i promjene koje se zbivaju u načinu života i rada u današnjem selu imaju dalekosežnije ekonomsko, ekološko i općenito razvojno značenje. Poljoprivreda kao grana djelatnosti i selo kao organizacija života i demografska osnova ključna su razvojna područja Hrvatske. Spoznaje o tome ujedno su spoznaje o stanju i mogućnostima razvoja hrvatskog društva u regionalnom i europskom kontekstu. Za istraživanje toga korpusa važan je (a) interes države (odnosno institucionalnih nositelja vlasti na različitim razinama) i (b) interes istraživača, ponajprije u institutima (s potporom Ministarstva znanosti), koji će oblikovati socijalni problem kao znanstvenoistraživački problem. Da bismo ga prepoznali treba sustavno organizirati rasprave o pojedinim segmentima - od promjene kvalitete i načina življenja u selu, socijalnoj strukturi u ruralnom prostoru, važnosti ruralnog prostora za život u selu i gradu sve do teorijskih pitanja kao što je izrada tipologije ruralnih naselja. Potreban je znanstveni projekt na razini cijeloga društva koji se može oblikovati i u suradnji sa znanstvenim institucijama susjednih država.

6. Zaključno

Iako se selo još uvijek smatra teritorijalnom socijalnom organizacijom društva koju obilježava tradicionalnost, politička konzervativnost, statičnost itd., ono kao povijesni tip načina rada i života u sebi sadrži veoma važno ekonomsko-socijalno isku-

⁸ Među posljednjim istraživanjima mogu se navesti radovi u nekim zbornicima. Primjerice, Štambuk, M./Rogić I. (ur.). *Budućnost na rubu močvare: razvoj i izgledi naselja na Lonjskom polju*. Zagreb: Institut Ivo Pilar, 2002.; Seferagić D. (ur.). *Društvene promjene u prostoru: zbornik radova*. Zagreb: IDIS, 1991.; Štambuk, M./Rogić, I., et al. (ur.). *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Zagreb: Institut Ivo Pilar, 2002.; Seferagić, D. (ur.). *Selo: izbor ili usud*. Zagreb: IDIZ, 2002.; Petak A./Seferagić, D. (ur.). Selo u tranziciji (tematski broj časopisa *Sociologija sela*, 38 (2000.), broj 1/2 (147/148).

stvo koje je kao pouka relevantno za suvremena razmišljanja o razvoju. Iskustvo se odnosi i na našu ruralnu prošlost. To su, kako smo ukratko naveli: (1) trajan odnos čovjeka i prirode, (2) dvostruka solidarnost - s prirodom i unutar društva (zajednice) i (3) socijalnoekološki metabolizam. Time smo obrazlagali našu tezu o potrebi da suvremeno društvo posegne za povijesnim iskustvima prethodnih društava, tj. da razvojna perspektiva ne ovisi samo o dvjema točkama - o sadašnjosti i budućnosti, nego i o trećoj koju eliminira moderna strategija zaborava (Schmidt, 1988.) - o dimenziji i iskustvu prošlosti naše civilizacije.

Dakako da moderno društvo u svom razvoju ne može jednostavno preuzeti sliku sela (ruralnog metabolizma) u smislu neposredne primjene, ali može prihvatiti činjenicu pozitivnog utjecaja ruralnog socijalnog metabolizma kako bi oblikovalo ideju svojega suvremenog industrijskog (urbanog) metabolizma. To znači da mora odgovoriti na novi izazov odnosa društva prema prirodi (okolišu) u novim tehnološkim uvjetima i oblikovati koncept novog socijalnoekološkog sustava s četiri ključne točke u razmišljanju: elastičnost sustava, ranjivost sustava, adaptabilnost (i promjenjivost) kapaciteta sustava te samoorganizacija sustava bez izvanjskih utjecaja (Glaser/Krause/Ratter/Welp, 2012.).

Otvoreno je pitanje: kako to da unatoč stalnom povećanju znanja, moderniziranju tehnologije, negativnim iskustvima u društvu i okolišu, današnje (post)moderno društvo ne može riješiti ključni problem vlastite razvojne perspektive i globalne održivosti?

Jedan od odgovora može biti da je za to odgovoran „otuđeni sustav“ koji se nametnuo društvu vlastitim ciljem i svojom samoracionalizacijom, a smisao razvoja tumači smislom vlastitog razvoja; drugi da su pojedinačni (grupni) interesi preuzeli društvenu moć radi osobnih egoističnih interesa. Oba se odnose na globalnu i lokalnu razinu.

Istraživanja sociologije sela mogu pojasniti smisao promjena ruralne ekonomije i kulture uslijed novih modernizacijskih izazova za selo i poljoprivredu, pa nam je potreban cjelovit znanstveni i razvojni istraživački projekt za kontinuirano praćenje tih promjena u kojemu bi značajno participirala i sociologija.

Literatura

1. Ayres, R. U. und Simonis, U. E. (Ed) (1993). *Industrieller Metabolismus: Konzept und Konsequenzen - mit umfassender Bibliographie*. Berlin: WZB, FS II 93-407.
2. Cifrić, I. (1989). Tranzicija i transformacija, u: Cifrić, I.; Čaldarović, O.; Kalanj, R.; Kufrin, K. (Ur.). *Društveni razvoj i ekološka modernizacija*. Zagreb: HSD i Zavod za sociologiju (Biblioteka Razvoj i okoliš). 49-78.
3. Cifrić, I. (2012). *Leksikon socijalne ekologije*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Durney, A (1997). *Industrial Metabolism: Extended Definition, Possible Instruments and Australian Case Study*. Berlin: WZB, FS II 97-404.
5. Fischer-Kowalski, M. (2000). Society Metabolism: on the cilhod and adolescence of a rising conceptual star, in: Redclift, M. and Woodhate, G. (Eds.). *The international Handbook of Environmental Sociology*. Northampton (Ma): Edward Elgar. 119-137.
6. Gavazzi, B. (1991). *Baština brvatskog sela*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište.
7. Glaser, M.; Krause, G.; Ratter, B. M. W.; Welp, M. (2012). *Human_Nature Interactions in the Anthropocene. Potentials of Social-ecological Systems Analysis*. New York; Abingdon: Routledge.
8. Görg, Ch. (1999). *Gesellschaftliche Naturverhältnisse*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
9. Grober, U. (2012). *Sustainability. A Cultural History*. Totnes: Green Books.
10. Hamm, B. (1998). Ökologie und die Zukunft der Stadt. *Jahrbuch Ökologie 1999*. München: Beck.
11. Lang, E. (2011). Multiple Krisen: Wahrnehmungs - und Reaktionsmuster. *Jahrbuch Ökologie 2012*. S. 22-28.
12. Lee, Ki, N. (2007). Die Welt wird urban, in: Zur Lage der Welt 2001. *Der Planet der Städte*. WWI (Hrsg.). Opladen: Westfälisches Dampfboot. S. 56-88.
13. Mayer, H. (Hg.) (1984). *Qualitatives Wachstum*. Frankfurt: Fischer.
14. McMenamin, M. (2000). The Antiquity of Life. From Life's Origin to the End of the Lipalian Period, in: Margulis, L.; Matthews, C. and Haselton, A. (Eds). *Environmental Evolution. Effects of the Origin and Evolution of Life on Planet Earth*. Cambridge (MA); London: The MIT Press. 159-169.
15. Meadows, et al, (1973). *Granice rasta*. Zagreb: Stvarnost.
16. Meadows, et al, (1992). *Wachstums Die neuen Grenzen des. Die Lage der Menschheit: Bedrohung und Zukunftschancen*. Stuttgart. Deutsche Verlags-Anstalt.
17. Meadows, et al, (2004). *Limits to Growth. The 30-Year Update*. London: Earthscan.
18. Mesarović, M. i Pestel, E. (1977). *Čovječanstvo na raskršću*. Zagreb: Stvarnost.
19. Mendras, H. (1966). Sociologija seoske sredine, u: Gurvitch, G. (Ur.). *Sociologija*, knj. I. Zagreb: Naprijed. 332-349.
20. Mendras, H. (1986). *Seljačka društva*. Zagreb: Globus.
21. Milinković, B. (2000). Istraživanje sela i agrara u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije: 1990.-1999. *Sociologija sela* (tematski broj), 38(1-2): 169-244).
22. Park, R. E. (1952). Human Ecology, in: Park, *Human Communities. The City*. Chicago: University Press.
23. Redfield, R. (1953). *The Primitive World amd its Transformations*. Cornell University Press.

24. Salas, M. (1992). Kulturökologische Kategorien bei andien Kleinbauern in Peru, in: Glaeser, N. und Teherani-Krönner, P. (Hrsg.). *Humanökologie und Kulturökologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 315-327.
25. Schmidt, B. (1988). *Postmoderna - strategije zaborava*. Zagreb: Školska knjiga.
26. Shanin, T. (1971). *Peasants and Peasant Societies*. Harmondsworth: Penguin Books.
27. Sorokin, P. A.; Zimmernan, C. C. and Galpin, Ch. J. (1965). *A Systematic Source Book In Rural Sociology*. New York: Russell & Russell.
28. Šuvar, S. (1988). *Sociologija sela* (knj. I.). Zagreb: Školska knjiga.
29. Teherani-Krönner, P. (1992). Von der Humanökologie der Chicagoer Schule zur Kulturökologie, in: Glaeser, B. und Teherani-Krönner (Hrsg.). *Humanökologie und Kulturökologie*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 15-43.

Ivan Cifrić

*Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, University of Zagreb, Croatia
e-mail: icifric@ffzg.hr*

Rural Society Experience. Message for Modern Society

Abstract

The purpose of this paper is to point to some aspects of life in rural society which can have positive effects on modern society and economy.

The author believes that industrial (modern) society is in a socio-ecological crisis, persistently trying to find the way out and failing to do so. Instead it is gradually sinking deeper. Socio-ecological crisis is a long-term, permanent crisis of modern society (it is a new “natural state of society“), which has negative effects on the natural and cultural environment, that is, on other pre-modern societies (rural societies). It reduces the number of options and limits global prospects of development. Modern society “suffers“ from the wrong socio-ecological metabolism syndrome which is appropriate for liberal capitalism. The question is: can this society reach for some rural society experience which has already been tested for sustainability? Can that provide stimulus for finding new solutions? This author believes so.

First some rural and industrial (modern) society features are mentioned and then three positive aspects of rural society life are identified which might encourage the making of long-term concept of sustainable development, not only in agriculture and rural space but in society as a whole. They are: (1) balance between man (society) and nature, (2) double solidarity - with nature and with each other and especially (3) understanding of rural metabolism.

Key words: industrial society, sustainable development, environment, rural metabolism, rural society.